

Ayna BABAZADƏ
Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi
babazade-ayna@mail.ru

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏNİN
“QOBUSTAN ÇÖKƏKLƏRİ” ƏSƏRİNDƏ
QAÇAQ HƏRƏKATI VƏ ONA QARŞI
MÜBARİZƏNİN TƏSVİRİ

Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərini əsərlərinin əsas mövzusu seçən yazıçı Əzizə Cəfərzadə “Qobustan çökəkləri” romanında rus kommunist rejimi dövründə fəaliyyət göstərən Qaçaqçılıq hərəkatından bəhs etmişdir. 1983-1986-cı illərdə qələmə alınmasına baxmayaraq, məlum səbəblərdən dolayı əsəri çap etdirmək yazıçıya nəsib olmamışdır. Əsər 2021-ci ildə ilk dəfə yazıçının oğlu Turan İbrahimovun təşəbbüsü ilə nəşr edilən yazıçının “Seçilmiş əsərləri”ndə (I cild) işıq üzü görmüşdür. Tarixi və bədii gerçəkliyin sintezi əsasında yazılan əsər maraqlı məzmunu ilə seçilir. Yazıçı əsəri qələmə almazdan əvvəl Azərbaycanda baş qaldıran Qaçaqçılıq hərəkatına dair dərin araşdırmalar aparmış və o dövrün şahidi olan insanlardan bu mövzuya aid informasiya toplamışdır. Roman dilinin axıcılığı, rəvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. Şirvan mühitində cərəyan edən hadisələrin təsviri ilə yanaşı, adət-ənənələr, folklor nümunələri, dil xüsusiyyətləri və s. haqqında məlumat əldə etmək olur. Şirvan mühitinin təsviri yazıçının bir çox əsərlərinin mərkəzi xəttini təşkil edir.

Məlumdur ki, istilaya uğrayan xalq hər zaman mövcud duruma qarşı istər aktiv, istərsə də passiv mübarizə aparmışdır. Qaçaq hərəkatı bu mübarizələrin aktiv forması idi. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda rus qırmızı ordu işğalçılarına qarşı mübarizə, başqaldırma hərəkatı rus kommunist idarəsi Azərbaycanı işğal etdikdən sonra başlamışdı. Azərbaycanda

Qaçaqçılıq hərəkəti rus sovetinə qarşı başqaldırma və əldə silah tutaraq zülmə qarşı mübarizənin bir örnəyini təşkil edir. Romanda sovetlər dönəmində şura hökumətinə qarşı açıq və gizli şəkildə mübarizəni görürük. Qaçaqqlar bəzən dağlarda, kəndlərdə, bəzən də şəhərlərdə rus əsgərləri ilə savaşıb və çətin savaşıllardan yaxa qurtarmağı bacarıblar. Dağları, meşələri özlərinə yataqlıq edən qaçaqlar kəndlilərin himayəsinə sığınmışdılar. Əsərin əvvəlində hadisələr Qobustanın düzənlik sahəsindəki Turağay adlı təpədə cərəyan etsə də, əsas hadisələr Şirvanda baş verir.

Mövcud rejimə qarşı mübarizədə qaçaqlar müxtəlif üsullardan istifadə edirdilər. Romanda qaçaqların şura hökumətinin bir yerdən başqa yerə göndərdiyi silah-sursatı, eləcə də şəhərdən kəndə göndərilən ərzaq və digər məhsulları ələ keçirmək üsulundan istifadə etdiyini görürük.

Sovet idarə sistemini qorxuya salan Qaçaqçılıq hərəkətinə qarşı mübarizədə yerli idarə rəhbərlərinə də geniş səlahiyyətlər verilmişdi. Kommunist rejiminin Qafqazda təyin etdiyi yüksək vəzifəli məmurlar ermənilərin azəri türklərinin üzərinə hücumə keçmələrini təmin və təşviq edirdilər. Yerli idarələrin birində çalışan Sərkis (daşnaklığını gizlədib kommunist qılığına keçmiş) satqın, öz mənfəətini güdən ermənilərin ümumiləşdirilmiş simasıdır. Müəllifin digər əsərlərində də ermənilərin iç üzü açılıb göstərilmişdir. Yazıçını narahat edən digər məsələ “sapı özümüzədən olan baltalar” idi. Müəllif Səlim Səlimbəyovun, Müzəffərin simasında erməni ilə əlbir olan, xalqının başına müsibətlər gətirilməsinə göz yuman vəzifə sahiblərinin ümumiləşdirilmiş obrazını yaratmışdır. “Din ayrı qardaşlar” olan Səlimbəyovla Sərkis tədbirli planlarla yerli əhalinin daha çox səs-küyünə, narazılığına səbəb olacaq hərəkətlər edirlər. Milis Abbas isə şəxsi mənafeyi üçün özünü gah qaçaqların tərəfdarı, gah da dövlət idarəsinin işçisi kimi aparən ziddiyyətli obraz kimi təqdim edilir.

Milis idarəsinin rəisi Nəcəfqulu şura hökumətinə sadıq dövlət məmurlarından biri idi. Vicdanlı, dürüst şəkildə işləməyi özünə deviz seçən Nəcəfqulunun əsas məqsədi qaçaqlara qarşı mübarizə aparmaq, onları doğru yola dəvət edib, Şura hökumətinə tabe etdirmək idi. Əslində bütün qaçaqların heç də hamısı Şura əleyhinə deyil. Biz bunu Seyidalının timsalında görürük: “– Adama neçə kərəm deyərlər? Birdəfəlik qanın axı... Mən Şura hökumətiyə vurmuşam. Mənim düşmənim ayrı adamdı. Başa düşün. Mən el-camaat, fağır-fuğarayçün gələn uruzudan barlanmamam”.

Əsərdə bir çox qaçaq obrazları ilə (Seyidalı, Muxtar Əfəndi, Allahyar, Vəlican və b.) tanış oluruq. Romanla tanışlıqdan məlum olur ki, əslində qaçaqların heç də hamısı eyni mənşəbə qulluq etməyib. Onların bir qismi öz mənfəətini güdən (Muxtar Əfəndi və onun dəstəsi), digər qismi isə xalqını fikirləşən, onun xeyri üçün çalışanlar olub (Seyidalı, Alı). Seyidalı dəfələrlə ələ keçmək təhlükəsi altında qalsa da, hər dəfəsində igidliklə xilas ola bilmişdir. Əsərin sonunda onun atışmalar zamanı öldüyünü və bundan sonra əsl gerçəyi – kimin satqın, kimin də şura hökuməti ilə düşmənçilik etmədiyinin aydınlaşdığını görürük.

Əsərdə bir çox tarixi hadisələr qələmə alınmışdır. Ermənilərin daşnak partiyası Azərbaycanda kütləvi qətlər törətmiş, evlər yandırmış, arvad-uşağı əsir götürmüşdür. Qoca Güllü nənənin faciəvi sonluqla ömrünü başa vurması səhnəsinin təsvirini verməklə yazıçı daşnakların xalqımızın başına gətirdiyi faciələrin kiçik bir qismini göstərməyə çalışmışdır. Romanda eləcə də 1918-ci ilin Mart soyqırımını da anılır. Mart qırğınları zamanı həyat yoldaşını itirən Güləndam soyqırımında doğmalarını, yaxınlarını itirən soydaşlarımızın ümumiləşmiş obrazı kimi səciyyələnir.

Əsərdə Sənəm, Güləndam, Gülnisə və digər qadın obrazlarının həyat hekayələri ilə tanış olmaqla qadın hüquqlarının tapdandığının şahidi oluruq. Eyni zamanda “Xəzərin göz

yaşları” romanında qeyd olunduğu kimi, yazıçı bu romanında da sovetlər dönəmində kommunist rejiminin xalqımızın bir çox ənənələrini unutturmağa etdiyi cəhdləri də qeyd edir.

Romanla tanışlıqdan məlum olur ki, əsərdə Muxtar Əfəndi kimi yanlış yolu tutmuş qaçaqları istisna etməklə, müəllif qaçaqlara ümumən müsbət planda yanaşmışdır. Həmçinin əsərdə erməni daşnaklarının törətdiyi faciələr və Mart soyqırımını xatırlanır. Qeyd olunanları nəzərə alaraq əsərin sovet dövründə nəşrinin əngəllənmə səbəbləri aydın olur.

Aina Babazadeh

**DESCRIPTION OF THE SMUGGLING MOVEMENT
AND THE STRUGGLE AGAINST IN THE WORK
“IN THE GOBUSTAN DEPRESSIONS”
BY AZIZA JAFARZADEH**

Summary

The work of Aziza Jafarzadeh's "In the Gobustan Depressions" is dedicated to the the smuggling movement, which occupies an important place in the history of Azerbaijan. Many fugitive images were created in the work. The Soviet government persecuted the fugitives and tried to capitulate them voluntarily. The work was not allowed to be published during the tsarist period.